

kladů menippské satiry vyžaduje podle něho daleko obezřetnějšího přístupu ke konkrétním závěrům. Poněvadž termín menippská satira nepředstavuje zřejmě pro různé badatele totéž, zdůrazňuje autor, aby každý badatel, který míní s tímto pojmem operovat, podal nejdříve jeho přesnou definici.

V práci Schmelinga, která se jeví spíše jako literární esej, je řada bystrých postřehů, které by si však zasloužily důkladnějšího zpracování. Tak jde mimo jiné i o otázku prosimetra v antické literatuře, neboť, jak lze s autorem plně souhlasit, bude napříště vskutku zapotřebí přísně odlišovat výskyt tohoto smíšeného stylu např. v dílech lidového charakteru jako jsou některé romány na jedné straně, od jeho výskytu v díle Lukiana, Varrona Reatského aj. na straně druhé.

Dagmar Bartoňková

Wolfgang Speyer, Die literarische Fälschung im Altertum, Ein Versuch ihrer Deutung. Handbuch der Altertumswissenschaft I. Abt. 2. Teil. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1971, str. XXIV—343.

Nový svazek řady *Handbuch der Altertumswissenschaft* je zasvěcen mnohem dosažetější problematice, než jak by se zdálo na první pohled. To, že se jeho autor věnuje problému tak speciálnímu, jakým je podvrh, mohlo by vést k úvaze, zda tím není narušována tradice řady zasvěcené disciplinám jako celku nikoliv dílčí problematice. Avšak ten, kdo se seznámí s obsahem, pochopí, proč H. Bengtson jako vydavatel *Handbuchu* zařadil tento svazek do oddílu obecných disciplín.

W. Speyer dal své knize skromný podtitul *Pokus o výklad*. Není to však proto, že by šlo o pokus ve vlastním smyslu slova, nýbrž že jde namnoze o první definice a první kritéria týkající se této problematiky. Autor se jí snaží řešit v celém komplexu, avšak hlavně je zaměřen na podvrhy náboženské. Proto také sleduje tři hlavní náboženské sféry, pohanskou, židovskou a křesťanskou, a snaží se o objektivní vystižení obecných i specifických tendencí, které vedou ke vzniku podvrhu. Nejsou nezajímavá jeho slova o tom, kterak se dnes antika stále více vzdaluje modernímu světu a jak s postupným zánikem náboženských představ v dnešní době se zmenší možnost pochopení mnohých antických jevů. Speyer však nezdůrazňuje význam iracionálního myšlení antiky, nýbrž právě racionálního. Jeho kniha chce být příspěvkem k poznání antického racionálního myšlení a jeho modelů. Za pojem přezívající z antiky považuje i otázku duchovního majetku, za jeho zvrácenou formu pak literární podvrh, který je ovšem neméně životný. Tím se tento svazek mění ve významný příspěvek k poznání cest antického myšlení a stává se cennou metodologickou příručkou, která bude užitečná mnohem širšímu okruhu, než jak by se zdálo napočátku.

Práce se dělí na čtyři hlavní části, které pojednávají A) o obecné problematice (str. 13nn.); B) o falzech nekřesťanských starověku (str. 108 nn.); C) o falzech křesťanského starověku (str. 171 nn.); D) o závěrečných výsledcích (str. 307 nn.). Práci doplňuje dodatek o středověkých a moderních podvrzích antických autorů (str. 315 nn.) a obsáhlý jednotný rejstřík (str. 325—343).

Autor vychází z pojmu *pseudepigrapha*, jehož základní představou bylo, že je možno něco opatřit nesprávným titulem nebo přepisem. V tomto smyslu použil výrazu *pseudepigraphos* snad poprvé Polybios (24, 5, 5). Ne ovšem každý spis s nesprávným nápisem, především nesprávným názvem autora, je možno považovat za literární podvrh. Speyer definuje jako podvrh jen to, kdy neznámému autorovi, který dal do oběhu literární dílo pod cizím jménem, můžeme přisoudit *dolus malus*, vědomý zlý úmysl. Jeho východiskem mohou být důvody politické, náboženské, národnostní, obchodní atp. Proto autora podvrhu můžeme — alespoň po stránce názorové — odhalit podle zásady *is fecit cui prodest*, která má zejména důležitost při zkoumání křesťanský orientované literatury, jejíž autoři pocházejí z nejrůznějších směrů. Podvrh tedy nemá za cíl být literárním dílem, nýbrž jeho cíl leží v mimoliterární sféře, a to vědomě. Proto obrát „vědomý podvrh“ je třeba odmítnout jako tautologii (str. 14).

Podvrh má svůj původ už v Orientě. U Řeků se objevuje až tehdy, když vystupuje autor pod jménem jako individuum a když se jeho dílo šíří obchodem, který rozšiřuje i lékařskou a filosofickou literaturu. Už záhy se objevuje ocenění cizí literární práce v tom, že se ocitovává pramen a na knižní produkci je přeneseno dělení dětí na manželské a mimomanželské (*gnésios — nothos*), tj. na pravé knihy a na podvržené. Autor zejména zdůrazňuje antický zájem o styl a proto odmítá názor, že by v případě dopisů, listin, dokumentů, slovních projevů atp., které se objevují v historických vyprávěních, šlo o podvrh, nýbrž takové stylizace či umělé výtvořky považuje za známku autorova slohu. V dalším se dotýká historické pravdy, která je namnoze podána na mythu, a proto má antické historické dílo obsah nejen vědecký, ale i zábavný, asi takový, jaký má dnešní historický román. Mnohé podání nepravdy nemá však vždy svůj původ ve zlém úmyslu, ale prostě v literárněestetické oblasti, jako např. mystifikace mající základ v zahalení nebo v literární hře, která ovšem může být zase vázána na další důvody, např. politické. Připomeňme si v této

souvislosti balady a sonety Roberta Davida vydané *Vítězslavem Nezvalem* a mnohá jiná utajení. Pseudonym známý z antiky — Aristofanes a stará attická komedie tu přišli velmi zkrátka (str. 30) — byl tehdy používán méně často než dnes, což autor vysvětluje tím, že tehdejší obchodník prodal stejně dobře spis anonymní jako pseudonymní.

Zvláštní pozornosti zaslouží výklad o mytické či „pravé náboženské pseudepigrafii“, tj. takové, v níž je za vlastního tvůrce literárního díla považováno božstvo. Takový způsob je charakteristický nejen pro tvorbu židovskou a křesťanskou, ale i antickou, a to z těch míst, která leží na okrajích antického světa, kde racionální způsob myšlení pronikal jen málo. Z této skutečnosti autor vyzdvihuje problém zkoumání závislosti židovské a křesťanské tvorby na řeckém racionalismu a problém vlastní víry v božskou inspiraci. Nepravá náboženská pseudepigrafie je podle toho buď podvrhem nebo ustrnulým literárním projevem. Moderní kritika musí však hledět na to, zda v daném případě jde o „pravé“, padělané anebo smyšlené náboženské texty tradované pod božským jménem — *pseudepigrapha*. Avšak metody tohoto zkoumání, ať v oblasti stylu, kompozice, jazyka či psychologie nejsou dosud prozkoumány ani teoreticky (str. 37).

Z technických způsobů, které vedly ke vzniku bezděčných falz, zaslouží pozornosti chyby homonymitou jmen, jejichž rejstřík byl v antice užší proti dnešku, anonymitou děl, jejich špatným připsáním, ale také chybou opisovačů. Ta poslední navazuje už na další problematiku, jíž je zjištění prostředků pro ověření pravosti, jako např. vysvětlení vzniku nesprávného jména autora. Významný je výklad o výpovědích v *ich* a *wir*-formě a o *přímém svědkovi*, které jsou podle Speyera charakteristické pro smyšlené a zázračné history, ale také i pro křesťanskou literaturu, která z tohoto hlediska nebyla dosud zkoumána (str. 51). Odvolávání se na přímého svědka je pro tento druh literatury významné proto, že tehdejší svět se musil daleko více než dnes opírat o slyšené zprávy, což dalo podnět ke vzniku mnoha fiktivních postav, jakou je např. jakýsi kněz, diakon nebo jen prostě Ioannes.

V dalších nabádavých výkladech se autor zabývá předpoklady pro rozšíření falz, podvrhem jako předmětem práva, ochrannými prostředky autorů (sem náleží i kletba), podvrhem jako etickým problémem, moderní kritikou — poněkud stručně — a naznačením důvodů, které vyvolávaly podvrh.

Druhý oddíl se vrací k podvrhům v Orientě a v Egyptě a poté se obrací k antické kritice pravosti, kterou autor nijak nepodceňuje. Probírá se tu dále vývoj kritiky i jednotlivé případy podvrhů, padělatelů a metod. Jako jednu z mnoha zajímavostí vyjímáme poznámku, že knihy jednou odmítnuté jako falza přestaly být čteny a že to přivedlo zapomenutí díla, např. se z tohoto důvodu dochovaly z Isokrata jen řeči (str. 128). Závěrečnou částí druhého oddílu je výklad podvrhů u Židů, z nichž mnohé vznikly z obranářských důvodů proti nařčení z nenávisťi k nežidům a z nekulturnosti, která se měla obrážet v tom, že se o Židech nezmiňuje žádný starší řecký autor (str. 156).

Po těchto výkladech následuje stěžejní část knihy pojednávající o podvrzích křesťanů. Na základě svých závěrů z bádání předchozích kulturních okruhů autor dovozuje, že v Novém Zákoně se křesťanství více přibližuje původnímu učení než spisy gnostiků a heretiků. Vznik Nového Zákona urychlila vznikající falza a předobrazem tohoto křesťanského kánonu uzavřeného koncem 2. stol. byl kánon židovský.

Křesťanská literatura se od antické odlišuje větší svázaností slova a věci, kterážto vazba byla v antice zatlačena ohledem na styl. Avšak z antiky se opět přeneal význam autora jako záruky pravosti božího slova. Jiným závěrem je hodnocení starokřesťanské literatury jako podvrhu, tj. jako vědomě sestavených děl z neliterárních důvodů. O křesťanské literatuře ve vlastním smyslu slova lze podle tohoto měřítkla hovořit až od čtvrtého století. Přesto však rozeznat podvrh a literární sílu je nesnadnou záležitostí, což autor dokládá známou korespondencí apoštola Pavla a filosofa Seneky, jež podle něho vznikla z kratochvíle starověkého autora, bez úmyslu předstírat pravost, která byla dopisům přičtena až později (str. 178).

Významným činem křesťanských otů byla jejich kritika, která doznala rozkvět především ve východní patristice. Zde byla vytyčena nová kriteria pravosti, především důraz na tradici, nikoliv na autorství (spis je pravý, byl-li za takový tradičně považován), a dále vytyčení dogmatického dělení: *pravověrný-heretický*, které vyvolalo v život tenedělní kritiku (str. 202). V této souvislosti nadhazuje autor problém, nakolik lze nehistorické činy apoštolů, zprávy o mučednících a o životech svatých považovat za falza, a ukazujíc, že církevní kritici viděli v takových zprávách pramen pro určitou dobu, jehož obsah je buď správný nebo nesprávný po stránce ideologické, nikoliv věcné (str. 215). Sem také spadá pojem *legendy*, pod nímž autor uznává jen taková díla, která vznikla jako projev lidové víry, ať pod jménem autora či anonymně, avšak bez jakýchkoliv dalších záměrů (str. 216). Velká pozornost se v této části věnuje příčinám a vzniku nejrůznějších druhů křesťanských podvrhů, ať už vznikly z potřeby vyrovnat se se židovstvím, pohan-

stvím anebo uvnitř vlastního hnutí. Taková falza měla pomoci proniknout do cizího prostředí, snést nové historické důvody pro vlastní sebezduvodnění anebo pro čistotu vlastního učení.

Speyerova kniha je velmi podnětná. Autor své závěry formuluje opatrně a sám upozorňuje mnohokrát na otevřenost problematiky nebo na cesty, které vedou k dalšímu zkoumání. Bude proto vítanou oporou všem, kdo se chtějí věnovat zkoumání jednotlivých literárních druhů, především lidové literatury (např. věštbám), a to nejen v antice.

Několik poznámek: Agathangelus (str. 50, 5) je sice řídké jméno za helenismu, ale v římské době je už běžné, srov. rejstřík CIL III; pálení knih je známo i z Řecka, nejen z Říma (str. 90); statistika mluvnických jevů není tak spolehlivým měřítkem, za jaké je zde vydávána (str. 103), srov. problematiku Platonova Iona; str. 138: Speyer odmitá text Livia 7, 3, 5, jehož historičnost v posledních letech zůstává mimo pochybu (Bloch, Werner); str. 222: doplňování tradice je ovšem starší jev, srovnej vznik epického cyklu.

Radislav Hošek

Ammien Marcellin, Histoire, Tome II (Livres XVII—XIX), Texte établi, traduit et annoté par Guy Sabbah. Paris, Les Belles Lettres, 1970. 233 pages (dont les pages 38—158 en partie double), 3 cartes hors texte.

Il faut bien admettre que la nouvelle édition de l'oeuvre d'Ammien Marcellin et de son traduction française n'avance pas très vite: après la parution du tome premier, on a attendu deux années entières le tome deuxième comportant trois livres suivants. À première vue, on est étonné d'y trouver une nouvelle introduction bien vaste (pp. 7—36), mais à la lecture, on se rend vite compte de son utilité et de son importance. On y trouve, en effet, non seulement l'analyse de la partie respective de l'oeuvre d'Ammien, c'est-à-dire des livres XVII—XIX (pp. 7—28), mais encore des explications concernant le travail de l'éditeur (pp. 29—35). Dès l'introduction, le lecteur a compris que G. Sabbah s'est efforcé de retenir, dans tous les cas où c'était possible, la leçon du manuscrit de Fulda, kedo se trouve au Vatican (d'où l'abréviation V) et qu'il a traité avec une prudence extrême l'édition de Gelenius datant de 1533 (abréviation G).

Le texte latin nouvellement édité représente une sorte de révision de l'édition Clark, datant de 1910, mais il est pourvu d'un appareil critique moins détaillé. Pour ce qui est de l'histoire du texte d'Ammien, G. Sabbah partage l'opinion de Ch. U. Clark car, à la page 29, il écrit: „Clark reconstitue ainsi l'histoire du texte: un manuscrit en capitales (du VIe siècle) a été recopié, probablement en Germanie, en *scriptura scottica*; au début de la période carolingienne, une copie a été faite de ce manuscrit insulaire, copie qui est à l'origine du *Fuldensis* V et de l'*Hersfeldensis* M, dont beaucoup de leçons sont conservées dans l'édition de S. Gelenius; V et M sont indépendants l'un de l'autre; tous les autres manuscrits sont copiés sur V, 4 directement (FDNE) et les 9 [correctement: 10 — J. Č.] autres à travers F. Ces conclusions ont été confirmées récemment par W. Seyfarth. Mais R. P. Robinson, en examinant certaines particularités de l'écriture de M (dans les fragments conservés), croit pouvoir dater M de 850 et établir que V a été copié sur M.“

G. Sabbah affirme qu'à l'heure actuelle, W. Seyfarth accepte pleinement les conclusions de Clark. Ce n'est pas tout-à-fait exact pour ce qui est du problème de l'indépendance réciproque des manuscrits V et M. En effet, dans l'introduction à son édition d'Ammien (*Ammianus Marcellinus, Römische Geschichte*, I, Berlin 1968, p. 44), Seyfarth écrit à ce sujet: „Während Clark, der das Werk des Ammianus Marcellinus 1910—1915 herausgab, noch der Meinung war, die Hersfelder und die Fuldaer Handschrift seien von einem Archetypus, d. h. von einer gemeinsamen Vorlage, abgeschrieben, hat der amerikanische Gelehrte R. P. Robinson das Verhältnis zwischen beiden Handschriften richtig erkannt“ (cf. aussi sa monographie, *Der Codex Fuldensis und der Codex E des Ammianus Marcellinus*, dans *Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst*, 1962, 2, p. 7: „R. P. Robinson hat nämlich — nach unserer Meinung — überzeugend bewiesen, daß V eine direkte Abschrift von M ist“).

On dirait presque que G. Sabbah craigne de conclure que le ms. V fut copié sur le ms. d'Hersfeld dont on ne possède aujourd'hui que les six feuilles déposées à Marbourg (d'où l'abréviation M). Seul Sigismond Gelenius, humaniste tchèque travaillant à Bâle chez Jérôme Froben, en disposait, parmi d'autres sources de moindre valeur. Cependant, G. Sabbah ajoute à ce que j'ai cité ci-dessus (p. 29): „Si on accepte cette conclusion, on pourra préférer certaines leçons de G aux leçons de V, mais en courant le risque de prendre une conjoncture [faute d'imprimerie; correctement: conjecture — J. Č.] de Gelenius pour une leçon authentique de M.“

Bien que la priorité du ms. M soit reconnue maintenant (cf. la préface d'Éd. Galletier au tome premier de l'édition, p. 43), G. Sabbah n'est pas obligé de changer quoi que ce soit à sa méthode de travail qu'il explique à la page 31 et suiv. et qu'il formule très succinctement dans la note 5 de la page 29 et suiv.: „Le problème du choix est épineux lorsque V donne une leçon légèrement